

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.27(10)-7

УДК 274/278:37(73):37(477)

ВПЛИВ ДУХОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ПРОТЕСТАНТСЬКОГО СПРЯМУВАННЯ У СТАНОВЛЕННІ ПРИНЦИПІВ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ США: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

*IMPACT OF "FAITH-BASED" EDUCATIONAL PROTESTANT
INSTITUTIONS IN BUILDING THE PRINCIPLES OF THE US
EDUCATIONAL SYSTEM: LESSONS FOR UKRAINE*

I. В. Кундеренко

Актуальність теми дослідження. Приєднання України до Болонського процесу викликало інтерес до європейських стандартів, натомість увага до стандартів американської системи вищої освіти позбавлена належної уваги, попри факт, що саме американські університети часто посідають провідні місця у світових рейтингах.

Історично саме протестанти закладали основи вищої освіти в США, зокрема флагмани американської освіти – Гарвард та інші університети були створені протестантами. Духовні заклади освіти, створені протестантами на початку свого існування в Україні орієнтувались власне на американські стандарти. Таким чином, будь-які дослідження в цій галузі матимуть наукову новизну.

Постановка проблеми. Низька ступінь вивченості зазначеного предметного поля зумовлює потребу у взаємодії з духовними закладами вищої освіти, вивченні найкращого досвіду та пошуку спроб знайти шляхи масштабування найкращих здобутків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі дослідники вказують на те, що незважаючи на той факт, що більшість університетів Європи були засновані протестантами, у самій Європі до 1980 року не лишилось практично жодного протестантського університету. Окремі дослідники вказують

Urgency of the research. Once Ukraine has joined Bologna process, a lot of scholars started to conduct comparative studies of European educational standards. At the same time American education standards do not get attention they deserve, regardless a fact that it is American Universities often rated in the top in various world ratings.

Historically it was the Protestant Branch of Christianity that laid foundational principles even in the world-recognized Universities like Harvard. "Faith-base" educational institutions founded by the Protestants of Ukraine in their early years applied American educational standards. Thus, any research in this area will have scientific novelty by default.

Target setting. Mentioned subject field is not well-researched and that creates an outstanding need to increase co-operation with "faith-based" higher educational institutions, study their best practices and make attempts to scale the best achievements.

Actual scientific researches and issues analysis. Some individual researchers point out to a fact that although most of Europe's Universities were once founded by Protestant groups, by 1980 practically none of the Protestant Universities are functioning in Europe. Some researchers point to the typical distortions of the well-known

на викривлену подачу відомої фрази щодо “розділового муру між церквою та державою” інші - описують невинуватену тенденцію синонімічного вживання понять “секуляризм” та “атеїзм”. Проте окрім поодиноких досліджень американських стандартів якості освіти, практично жодний дослідник не розглядає український досвід впровадження американських стандартів вищої освіти вітчизняними протестантами з метою масштабування.

Постановка завдання. Ототожнити освітні принципи США, закладені протестантами при створенні засад американської системи, виокремити їх імплементацію в Україні, запропонувати способи масштабування.

Виклад основного матеріалу. Автор виокремлює три типових принципи, які вплинули на освітню систему США та масштабування яких на освітню систему України із врахуванням досвіду духовних ЗВО може бути корисним.

Висновки. Таким чином, практично всі новостворені протестантські ЗВО змогли показати на власному успішному прикладі, що в Україні реально застосування найкращих здобутків американських освітніх стандартів: створення ЗВО, які надають доступну високоякісну освіту без державних дотацій; висування додаткових умов до вступників та викладачів без прояву корупції; формування відповідальної спільноти християнської віри, яка співдіє з суспільством; безкомпромісне дотримання своїх світоглядних переконань та водночас збереження іміджу ЗВО та розбудова адаптивних систем забезпечення якості освіти, яка задовольняє вимоги стейкхолдерів духовної освіти.

На наш погляд, усе вище викладене зумовлює значущість подальшого дослідження духовної освіти з метою масштабування зазначених здобутків.

Ключові слова: духовні ЗВО,

phrase about the “dividing wall between the church and the state” - others describe the unjustified tendency of synonymous use of the terms “secularism” and “atheism”. However, apart from isolated studies of American standards of education quality, virtually no researcher examines the Ukrainian experience of implementing American standards of higher education by domestic Protestants for the purpose of scaling up.

The research objective. Identify basic foundational principles of education laid down by Protestants, recognize their implementation in Ukraine and suggest ways to scale them.

The statement of basic materials. Author is examining three most common typical principles that influenced the educational system of the USA and argues that scaling those principles along with the experience of “faith-based” higher educational institutions may be helpful.

Conclusions. Thus, practically all of the Protestant higher educational institutions were able to demonstrate that it is possible to apply the most valuable principles in Ukrainian realities, such as formation of the higher educational institutions that become providers of high-quality education without subsidy from the State; ability to screen future students during admission and screen faculty without being corrupted; forming responsible and integrated Christian community that interacts with the larger society; uncompromised enactment of the worldview values, keeping schools’ image, constructing adaptive system of education that takes into consideration requests of all the stakeholders of spiritual education.

The author argues that everything stated above proves the significance of the further study of the issue with the purpose of scaling the best achievements.

Keywords: “faith-based” higher

освіта, протестанти, стейкхолдери, | educational institutions, education,
якість освіти | Protestants, quality of education,
stakeholders of education.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Україна приєдналась до Болонського процесу, що передбачає інтеграцію до спільного європейського освітнього та наукового простору, в якому панують єдині критерії та стандарти оцінювання якості цієї сфери. Відтак в Україні цей процес породив збільшення кількості порівняльних досліджень із проблематики управління якістю освіти в Україні та інших країнах європейського освітнього й наукового простору. Водночас простежується зменшення уваги у дослідницькому середовищі до освітньої сфери США в цілому, хоча ЗВО цієї країни часто посідають високі позиції у світових рейтингах університетів.

Зі здобуттям незалежності в Україні масштабно розвивається духовна освіта. Серед значної кількості духовних навчальних закладів домінують ЗВО, засновані протестантськими конфесіями, в яких із часу зародження та становлення практикувалося застосування освітніх стандартів США. Зокрема, щонайменше 100 із 230 закладів духовної освіти, про які сказано в листі МОН України від 5 липня 2018 року, можна назвати протестантськими. На сьогодні ці ЗВО перейшли на стандарти Болонського процесу, водночас зберігши найкращі досягнення періоду становлення в аспекті впровадження освітніх стандартів духовних навчальних закладів США і їх контекстуалізацію в сучасній Україні.

Слід зазначити, що протестанти створили свою власну акредитаційну агенцію – ГО “ЄАТА” (Громадська організація “Євангельська акредитаційна теологічна асоціація” (відома в минулому як “Євро-азійська теологічна асоціація”)), яка, по суті, виконує функції нереалізованого положення ст. 23 Закону України “Про вищу освіту” щодо незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти. Втім на момент написання статті жодна установа не здобула такого статусу.

Отож, ми вважаємо, що варто вивчити процес та аспекти становлення стандартів освіти в США, вплив протестантських навчальних закладів та конфесій на ці стандарти, а також проаналізувати наявний практичний досвід застосування цих стандартів в українських реаліях на прикладі духовних протестантських ЗВО.

Мета статті – проаналізувати кореляцію між основними принципами американських освітніх стандартів та протестантським світоглядом, виокремити ступінь інтеграції цих освітніх стандартів у діяльності українських протестантських духовних ЗВО та ГО “ЄАТА”, що зумовлює **завдання** - виявити напрями та сфери впровадження американських освітніх стандартів в українському контексті на досвіді духовних ЗВО, створених протестантськими конфесіями, без відмови від застосування принципів Болонського процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідник П. Гланзер [15] встановлює факт, що “не зважаючи на те, що Європа породила протестантські університети, в самій Європі до 1980 року не лишилось практично жодного протестантського університету... Насправді новітній Болонський процес, заснований ЄС, продемонстрував потенціал появи нових хвиль секуляризації, зумовлених зацікавленістю у пошуках політичної єдності та острахом релігійного плюралізму. Проте,

незважаючи на ці складності, завзятість протестантів створювати нові освітні заклади лишається незміною перед обличчям цих викликів” [15; 16]. Т. Баклі [12] та інші американські дослідники вказують на викривлену подачу відомої фрази американського політичного діяча, співавтора “Декларації Незалежності” Томаса Джефферсона щодо “розділового муру між церквою та державою”, адже тезу слід розуміти в ключі, що у стосунках з державою жодна конфесія не може мати переваги над іншими. Зарубіжні науковці, зокрема Т. Оуен [22], Дж. Хеймс [17] та інші дослідники описують невиправдану тенденцію синонімічного вживання понять “секулярізм” та “атеїзм”. З огляду на те, що природа понять різна (“атеїзм” стосується світоглядних припущень, а “секулярізм” стосується взаємодії з суспільством) ці поняття слід вважати відмінними за сутністю та розмежовувати.

Серед нечисленних вітчизняних науковців, які вивчали освітній досвід США, варто відзначити О. Калініну [3], яка захистила кандидатську дисертацію з зазначеної теми. Більшість інших сучасних вітчизняних вчених вивчають європейський досвід, вважаємо це зумовлено болонізацією освіти в Україні.

Водночас відмінності між американськими та болонськими стандартами освіти широко вивчені в англійській літературі, утім лише іноді стають предметом досліджень вітчизняних науковців. Український досвід застосування американських освітніх стандартів у протестантських духовних ЗВО практично недосліджений.

Відтак студіювання цієї теми та здійснений нами аналіз є актуальним.

Виклад основного матеріалу.

Міжпредметна складність дослідження. Вивчення історії та ролі духовних закладів освіти, створених протестантами у становленні освітньої системи США на рівні закладання світоглядних принципів на відміну від нормативних документів є міжпредметним та складним дослідженням. На перший погляд, може здатися, що існування зовнішніх подібностей між різними країнами у становленні освітнього процесу свідчить на користь спільних процесів: наприклад Києво-Могилянська академія формувалась свого часу під протекторатом православної церкви [4]. Водночас з цим, хрестоматійним став труд М. Вебера щодо ідеї протестантської трудової етики [1].

Разом з цим, з огляду на неоднорідність протестантів в цілому та на трансформацію протестантських поглядів, не всі протестанти фактично розділяють принципи місійного покликання трансформації суспільства.

Специфіка об'єкта дослідження зумовлює міжпредметність дослідження, що містить богословські, релігієзнавчі та історичні складові. Водночас ми передбачаємо певні складнощі в дослідженні, зумовлені наступними факторами: схильністю в науковому просторі “маргіналізувати” або “маркувати” все релігійне (зокрема й протестантське) як прояв антиінтелектуалізму, або ознаку ненауковості. Така стигматизація (як вихідна історіографія) не дає належним чином оцінити світоглядні традиції, на яких свого часу засновували, приміром, Гарвардський університет. Відтак окремі дослідники наголошують на афіліації духовної освіти в Україні та організації “ЕАТА” від протестантських ЗВО США; низькою поінформованістю про масштабність

впливу протестантів на формування стандартів вищої освіти в США; браком обізнаності про діяльність та здобутки закладів духовної освіти в Україні; дисонансом, викликаним відсутністю власного досвіду взаємодії з духовними ЗВО в Україні.

Наше дослідження ми будемо на принципах плюралізму, історизму, культурологічності, які допомагають об'єктивно корелювати вплив світоглядних принципів протестантизму на генезу освітніх стандартів США та виокремлювати їх застосування у протестантських ЗВО України.

Історичний огляд. Найстаріші ЗВО в США були засновані власне релігійними громадами: 106 із 108-ми перших коледжів у США мали афіліацію з християнськими громадами [25]. Це підтверджує П. Гланзер: “Протестантський напрям християнства, який був народжений в університетському середовищі, стояв у витоків та зростання найбільш відомих університетів світу. Університети світового рівня, зокрема Гарвард, Принстон, Єль, Оксфорд, Кембридж та Единбург були засновані та отримали розвиток як частина однієї із протестантських конфесій” [15]. Наприклад, усесвітньо відомий Гарвардський університет був заснований 1636 року у колись колонії, а нині штаті Массачусетс (США) пуританами з метою клерикального навчання та підготовки служителів, тобто для обслуговування внутрішньо-конфесійних потреб протестантської спільноти.

Аналіз англomовної наукової літератури, присвяченої дослідженню освітнього простору США, указує на значущість для освітнього простору США багатьох процесів, які відбувались власне в штаті Массачусетсі (як однієї із перших 13 колоній, що згодом сформували США) протягом XVII століття та сформували культуру американського освітнього середовища. Дослідники Р. Браун, Г. Хаскінс [11], П. Кембел [13], Д. Белтон [7] підкреслюють різні аспекти (теологічні, історичні, антропологічні та ін.) цієї позиції. Енциклопедія Британика також звертає на увагу [20] на те, що освітня система США в тому вигляді, як ми її знаємо, була сформована в штаті Массачусетсі протягом XVII століття.

Натомість аналіз сучасної україномовної літератури щодо процесів, які відбувались в Массачусетсі в XVII столітті, засвідчує або незацікавленість у подібних дослідженнях, або недостатню обізнаність у царині значущості цих подій на формування освітнього простору США.

Розглянемо важливі віхи виникнення та становлення освітніх стандартів США та їх вплив на українські протестантські духовні ЗВО в 1990-х роках ХХ ст.

По-перше, поява закону, який гарантував можливість здобуття середньої освіти у XVII столітті. До речі, перша подібна школа була створена 1635 року пуританськими переселенцями, у ній діти здобували освіту, еквівалентну 7–12 рокам навчання [13], серед інших предметів вивчали латинь та давньогрецьку. У 1642 році в Массачусетсі від батьків вимагалось забезпечити, аби всі діти могли читати, а вже у 1647 році з'являється закон про обов'язковість початкової освіти та про її загальну доступність. Ці принципи доступності та обов'язковості освіти заклали пуритани [23]. Зазначений факт щодо провідної ролі протестантів у становленні освітніх традицій США далеко не завжди належним чином висвітлюється в українській науковій літературі. Відтак ми можемо

ототожнити *перший принцип*: церква, яка бачить свою роль у трансформації суспільства, докладає свідомих зусиль, аби зробити високоякісну освіту доступною. Нижче ми розглянемо, як цей принцип був застосований протестантами України, тут лише додаємо, що впровадження цього принципу певною мірою змінило українську спільноту протестантів.

По-друге, на наш погляд, у вітчизняній науковій літературі не достатньо уваги приділяється факту, що більшість перших переселенців у США були власне протестантами, які не лише шукали релігійної свободи, як утікачі з європейських країн, де вони зазнавали переслідувань та ostracizmu за релігійною ознакою, а були активними громадянами, які формували соціальну відповідальну групу, яка в життєвій практиці керувалася реформатською етикою праці та ставлення до участі в житті суспільства. Водночас сам факт, що перші переселенці у США були не задоволені станом речей у країнах, які вони залишали, варто сприймати як ознаку суспільно активної позиції (яка в класичному розумінні є протестантською тотожністю), а не дескриптором асоціальності. Відоме з історії американське гасло, що призвело до війни за незалежність – “no representation, no taxation” (*немає представництва, немає оподаткування*) – слугує аргументом, що протестанти, які стоять за витоками американської освітньої системи, також стоять за витоками найкращих здобутків американського суспільства в цілому. Звісно, переселенці й запозичували кращий досвід діяльності суспільних інституцій, що діяли в країнах, де вони проживали до переселення в США, але іноді й робили протилежне на рівні суспільних інституцій [11]. Відтак ми можемо виокремити *другий принцип*: усі задіяні сторони освітнього процесу (студенти та викладачі) мають відповідальне ставлення до навчання та викладання, в яких якісне виконання своїх обов'язків розглядається як служіння Богові. Нижче ми простежимо застосування вітчизняними протестантами цього принципу.

По-третє, пуритани сприймали свою роль у суспільстві в ключі місійного покликання трансформації суспільства, а тому створення закладів вищої освіти та поширення друкованої літератури вважалося найбільш оптимальними методами. Отже, вважалося, що освіта формує майбутніх фахівців, а якісна література сприяє розширенню світогляду. Це пояснює високі стандарти вступників до Гарвардського університету. Відтак *третій принцип*: до викладачів та студентів можуть висуватися додаткові вимоги, метою яких є упевнитися у відповідності до поставлених перед ЗВО цілях.

Імплементация зазначених принципів в Україні. Вочевидь усупереч поширеній стереотипній маргіналізації протестантських конфесій, українські протестанти успадкували принцип освітньої парадигми щодо доступності високоякісної освіти та певних очікувань від взаємодії християнської спільноти з суспільством. Це простежується на прикладі найчисельнішої протестантської церкви – Всеукраїнському союзу церков євангельських християн-баптистів. Лише за перших шість років незалежності України цей Союз (станом на 1997 рік) уже заснував 19 духовних ЗВО. У наш час кількість закладів, які підпорядковані ВСЦ ЄХБ, збільшилась, лише таких ЗВО які у назві використовують термін “семінарія” налічується 6. Серед освітніх програм подібних закладів, окрім

звичних “церковне служіння” та “викладач недільної школи”, є такі, що мають соціальне спрямування – “капеланське служіння”, “служіння людям із обмеженим слухом” тощо. Духовна освіта доступна фінансово, кількість духовних закладів є достатньою для задоволення освітніх потреб протестантів, якість освіти підтверджена МОН, оскільки випускники духовних ЗВО, які отримали освіту до осені 2018 року, можуть пройти процес визнання освіти.

Окрім цього вітчизняний науковець – ректор першого українського протестантського ЗВО, що здобув ліцензію МОН – В. Синій підтверджує, що протестанти бачать свою місію як “просвітницько-соціальну терапію, результатом якої мало б бути формування нової соціальності, заснованої на християнських цінностях і принципах” [5]. Очевидно, що сутністю американської протестантської освітньої парадигми є спонукання вірян бути відповідальними особами та формувати впливове відповідальне громадянське суспільство. Унаслідок тісної взаємодії засновників Громадської організації “Євангельська акредитаційна теологічна асоціація” зі своїми колегами з подібною протестантською незалежною акредитаційною агенцією в США вплинув на ГО “ЄАТА” (що було трансльовано у подальшому та духовні ЗВО, яка мали афіліацію з цією агенцією). Студентам та викладачам духовних ЗВО притаманне сумлінне ставлення до своїх обов’язків.

Вплив культури та релігії на окремі види освітньої діяльності, зокрема, підтверджують культурологи, які вивчають вплив нехристиянських релігій на соціальне життя. Наприклад, Ю. Лі та Дж. Флауерд’ю [19] за результатами свого дослідження стверджують, що релігійні вірування в окремих азійських країнах не вважають плагіат чимось хибним. Водночас в Україні власне плагіат стає центром доволі значної частини освітніх скандалів, зокрема у кадрових питаннях. Серед протестантів України натомість плагіат справедливо вважається крадіжкою.

На початку свого існування духовні протестантські ЗВО не мали державного визнання духовної освіти, тому окремі ЗВО та ГО “ЄАТА”, яка належала до мережі протестантських незалежних акредитаційних агенцій, висували додаткові вимоги до вступників та викладацького складу. Факт, що на початку та у середині 1990-х років духовні ЗВО мали високу конкуренцію на вступних конкурсах частково пояснюється цим. Втім, необхідно визнати, що у тих роках співвідношення кількості новостворених духовних ЗВО та охочих навчатися була іншою, що сприяло великому конкурсу серед вступників.

Висновки даного дослідження та перспективи розвитку. Таким чином, на початку свого існування ГО “ЄАТА” та практично всі новостворені протестантські ЗВО орієнтувались на американські стандарти, це створило перевагу – успішне набуття досвіду обслуговування різних конфесійних потреб та побудови незалежної від держави конфесійної освіти, створення агенції оцінювання та забезпечення якості вищої освіти.

Відтак протестанти України, які мають ті самі світоглядні принципи, що їх одновірці, які формували принципи освітніх стандартів США, змогли показати на власному успішному прикладі, що в Україні реально застосування найкращих здобутків американських освітніх стандартів: 1)

створення ЗВО, які надають доступну високоякісну освіту без державних дотацій; 2) висування додаткових умов до вступників та викладачів без прояву корупції; 3) формування відповідальної спільноти християнської віри, яка співдіє з суспільством; 4) безкомпромісне дотримання своїх світоглядних переконань та водночас збереження іміджу ЗВО та розбудова адаптивних систем забезпечення якості освіти, яка задовольняє вимоги стейкхолдерів духовної освіти.

На наш погляд, усе вище викладене зумовлює значущість подальшого дослідження духовної освіти з метою масштабування зазначених здобутків.

Усе вищевикладене створює надмету для подальших досліджень – транслювання найкращих здобутків американської освіти, апробованих в контексті України протестантами. На противагу болонському принципу студентоцентрованого навчання, в якому підрахунок ЄКТС – це час, необхідний для досягнення студентом очікуваних результатів навчання, в американській системі підрахунок академічних кредитів націлений на викладача (час, необхідний для викладання заданої теми). А також студентоцентрованість не вимірюється певним відсотком вибірковості освітніх компонентів. Окремі духовні ЗВО, які не ліцензують свою освітню діяльність, а тому не обмежені зайвою зарегульованістю, згідно найбільш передових світових освітніх тенденцій впроваджують унікальні освітні програми, тоді здобуття освіти за такою спеціальністю й тлумачиться як “вбірковість”. Доля вибіркових освітніх компонентів у більшості духовних ЗВО не орієнтується на кількісний показник у 25%. Студентоцентрованість навчання натомість досягається іншими засобами – доступністю викладачів та працівників, в цьому духовні ЗВО України успадкували найкращі практики США. Відтак варто вивчати проблематику студентоцентрованості, вибірковості та альтернативні способи досягнення в межах ESG (Стандартів та рекомендацій Європейського простору освіти).

Водночас вважаємо, що перешкодами в проведенні подібних досліджень можна виокремити наступні фактори: 1) в історичний період, протягом якого сформувались основоположні освітні принципи США, розподіл конфесійної або деномінаційної приналежності громадян, суттєво відрізнявся від нинішнього стану речей, окремі деномінації втратили свою впливовість, зокрема пуритани; 2) звичайно в сучасній Україні протестанти представлені різними групами. На жаль, в наслідок репресивного впливу Радянської влади та анти-реформатського анабаптизму, окремі протестантські групи проявляють обережність у взаємодії з суспільством, зокрема інтелектуальною складовою, що зовні сприймається як антиінтелектуалізм, або небажання бути впливовою частиною суспільства. Втім просвітницька, волонтерська та освітня діяльність протестантської спільноти України надихає оптимізм.

Список використаних джерел:

1. Вебер, М 2018. Протестантська Етика і дух капіталізму, Київ: *НАШ формат*.
2. Вовк, ДО 2009. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення, Харків: *Право*.
3. Калініна, ОГ 2015. *Система управління якістю освіти у вищих навчальних закладах США*. Дисертація кандидата наук, Державний заклад “Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, 259 с.

4. Національний Університет “Кієво-Могилянська академія” 2020. Історія академії: КМА - 400 років. Доступно : <<https://www.ukma.edu.ua/index.php/about-us/istoriya-akademiji>> [15 Жовтень 2020].
5. Синій, В 2020. ‘Теорії про місійне покликання богословської освіти у пострадянському протестантизмі’, *Освітній дискурс*, № 23 (5), с. 78-92. Доступно <DOI 10.33930/ed.2019.5007.23(5)-7> [15 Жовтень 2020].
6. Barrett, R 1996. “Quality” and the Abolition of Standards: arguments against some American prescriptions for the improvement of higher education’, *Quality in Higher Education*, 2 (3), pp. 201–210. Available from: <doi:10.1080/1353832960020303> [15 October 2020].
7. Belton, D 2009. *The Massachusetts Bay Colony Experience: The Puritan Hope*. Available from: <doi:10.2986/tren.001-1161> [15 October 2020].
8. Bloch, RH 2007. ‘Religion and Ideological Change in the American Revolution’, *Religion and American Politics*, pp. 47–60. Available from: <doi:10.1093/acprof:oso/9780195317145.003.0003> [15 October 2020].
9. Bollinger, HD 1953. ‘III: The Contribution of Protestant Foundations to Higher Education’, *Religious Education*, 48 (4), pp. 226–230. Available from: <doi:10.1080/0034408530480404> [15 October 2020].
10. Bourke, T & Carter, J 2016. “There’s nothing standard about standards”: exploring tensions between two standards documents in higher education’, *Journal of Geography in Higher Education*, 40 (3), pp. 409–424. Available from: <doi:10.1080/03098265.2016.1144730> [15 October 2020].
11. Brown, RE & Haskins, GL 1960. ‘Law and Authority in Early Massachusetts: A Study in Tradition and Design’, *Columbia Law Review*, 60 (8), 1205 p. Available from: <doi:10.2307/1120359> [15 October 2020].
12. Buckley, TE 2017. *Thomas Jefferson and the Myth of Separation. Religion and the American Presidency*, pp. 45–57. Available from: <doi:10.1007/978-3-319-62175-3_3> [15 October 2020].
13. Campbell, PF 2015. ‘The Concept of Representation in American Political Development: Lessons of the Massachusetts Bay Puritans’, *Polity*. V. 47, № 1. pp. 33-60. Available from: <<https://doi.org/10.1057/pol.2014.30>> [15 October 2020].
14. Caryl, S 2020. *First Public School in America. National geographic*. Available from: <<https://www.nationalgeographic.org/thisday/apr23/first-public-school-america>> [15 October 2020].
15. Glanzer, PL 2011. ‘Protestant Higher Education Around the Globe: The Worldwide Spread and Contemporary State of Protestant Higher Education’, *International Handbook of Protestant Education*, pp. 599–613. Available from: <doi:10.1007/978-94-007-2387-0_33> [15 October 2020].
16. Glanzer, PL 2011. ‘The Death and Resurrection of Protestant Higher Education in Europe’, *International Handbook of Protestant Education*, pp. 195–223. Available from: <doi:10.1007/978-94-007-2387-0_10> [15 October 2020].
17. Hammes, JA 1975. ‘A Christian Response to Atheistic and Scientific Humanism’, *Journal of Psychology and Theology*, 3 (2), pp. 104–108. Available from: <doi:10.1177/009164717500300205> [15 October 2020].
18. *Historical and Contextual Perspectives on Benchmarking in Higher Education*, 2014. Benchmarking and Threshold Standards in Higher Education, pp. 23–50. Available from: <doi:10.4324/9781315042244-9> [15 October 2020].
19. Li, Y & Flowerdew, J 2018. *What really is the relationship between plagiarism and culture? Student Plagiarism in Higher Education*, pp. 140–156. Available from: <doi:10.4324/9781315166148-10> [15 October 2020]
20. *Massachusetts Bay Colony*, 2020. Encyclopedia Britannica. Available from: <<https://www.britannica.com/place/Massachusetts-Bay-Colony>> [15 October 2020] (eng).

21. Nord, WA 2008. *Taking Religion Seriously in Public Universities. The American University in a Postsecular Age*, pp. 167–186. Available from: <doi:10.1093/acprof:oso/9780195323443.003.0013> [15 October 2020].
22. Owen, T 2010. 'The Atheist Surge: Faith in Science, Secularism, and Atheism', *Theology and Science*, 8 (2), pp. 195–210. Available from: <doi:10.1080/14746701003675561> [15 October 2020].
23. Pierce, F 1867. *History of Grafton, Worcester County, Massachusetts: From Its Early Settlement by the Indians in 1647 to the Present Time. Frederick Pierce*. Available from: <https://play.google.com/store/books/details?id=zZKAAAAIAAJ&rdid=book-zZKAAAAIAAJ&rdot=1> [15 October 2020].
24. Saggio, JJ 2005. 'Catholic Higher Education in Protestant America: The Jesuits and Harvard in the Age of the University (review)', *The Review of Higher Education*, 28 (3), pp. 447–448. Available from: <doi:10.1353/rhe.2005.0024> [15 October 2020].
25. *The Progression of Christian Education in America*, 2020. Christian Education. Available from: <www.christianeducation.com/blog/progression-christian-education-america> [15 October 2020].

References:

1. Veber, M 2018. *Protestantska Etika i duh kapitalizmu (The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism)*, Kiyiv: NASH format.
2. Vovk, DO 2009. *Pravo i religiya : zagalnoteoretichni problemi spivvidnoshennya (Law and religion: theoretical issues of relating)*, Xarkiv: Pravo.
3. Kalinina, OG 2015. *Sistema upravlinnya yakistyu osviti u vishih navchalnih zakladah SShA (Education quality management system in US higher education institutions)*. Disertaciya kandidata nauk, *Derzhavnij zaklad "Luganskij nacionalnij universitet imeni Tarasa Shevchenka"*, 259 s.
4. *Nacionalnij Universitet "Kiyevo-Mogilyanska akademiya" 2020. Istoriya akademiyi: KMA - 400 rokiv (History of the academy: KMA - 400 years)*. Dostupno : <https://www.ukma.edu.ua/index.php/about-us/istoriya-akademiji> [15 Zhovten 2020].
5. Sinij, V 2020. 'Teoriyi pro misijne poklikannya bogoslovskoyi osviti u postradyanskomu protestantizmi (Theories on missional call of the theological education in Post-Soviet Protestantism. Educational discourse)', *Osvitnij diskurs*, № 23 (5), s. 78-92. Dostupno <DOI 10.33930/ed.2019.5007.23(5)-7> [15 Zhovten 2020].
6. Barrett, R 1996. "Quality" and the Abolition of Standards: arguments against some American prescriptions for the improvement of higher education', *Quality in Higher Education*, 2 (3), pp. 201–210. Available from: <doi:10.1080/1353832960020303> [15 October 2020].
7. Belton, D 2009. *The Massachusetts Bay Colony Experience: The Puritan Hope*. Available from: <doi:10.2986/tren.001-1161> [15 October 2020].
8. Bloch, RH 2007. 'Religion and Ideological Change in the American Revolution', *Religion and American Politics*, pp. 47–60. Available from: <doi:10.1093/acprof:oso/9780195317145.003.0003> [15 October 2020].
9. Bollinger, HD 1953. 'III: The Contribution of Protestant Foundations to Higher Education', *Religious Education*, 48 (4), pp. 226–230. Available from: <doi:10.1080/0034408530480404> [15 October 2020].
10. Bourke, T & Carter, J 2016. "There's nothing standard about standards": exploring tensions between two standards documents in higher education', *Journal of Geography in Higher Education*, 40 (3), pp. 409–424. Available from: <doi:10.1080/03098265.2016.1144730> [15 October 2020].

11. Brown, RE & Haskins, GL 1960. 'Law and Authority in Early Massachusetts: A Study in Tradition and Design', *Columbia Law Review*, 60 (8), 1205 p. Available from: <doi:10.2307/1120359> [15 October 2020].
12. Buckley, TE 2017. *Thomas Jefferson and the Myth of Separation. Religion and the American Presidency*, pp. 45–57. Available from: <doi:10.1007/978-3-319-62175-3_3> [15 October 2020].
13. Campbell, PF 2015. 'The Concept of Representation in American Political Development: Lessons of the Massachusetts Bay Puritans', *Polity*. V. 47, № 1. pp. 33–60. Available from: <https://doi.org/10.1057/pol.2014.30> [15 October 2020].
14. Caryl, S 2020. *First Public School in America. National geographic*. Available from: <https://www.nationalgeographic.org/thisday/apr23/first-public-school-america> [15 October 2020].
15. Glanzer, PL 2011. 'Protestant Higher Education Around the Globe: The Worldwide Spread and Contemporary State of Protestant Higher Education', *International Handbook of Protestant Education*, pp. 599–613. Available from: <doi:10.1007/978-94-007-2387-0_33> [15 October 2020].
16. Glanzer, PL 2011. 'The Death and Resurrection of Protestant Higher Education in Europe', *International Handbook of Protestant Education*, pp. 195–223. Available from: <doi:10.1007/978-94-007-2387-0_10> [15 October 2020].
17. Hammes, JA 1975. 'A Christian Response to Atheistic and Scientific Humanism', *Journal of Psychology and Theology*, 3 (2), pp. 104–108. Available from: <doi:10.1177/009164717500300205> [15 October 2020].
18. *Historical and Contextual Perspectives on Benchmarking in Higher Education*, 2014. Benchmarking and Threshold Standards in Higher Education, pp. 23–50. Available from: <doi:10.4324/9781315042244-9> [15 October 2020].
19. Li, Y & Flowerdew, J 2018. *What really is the relationship between plagiarism and culture? Student Plagiarism in Higher Education*, pp. 140–156. Available from: <doi:10.4324/9781315166148-10> [15 October 2020]
20. *Massachusetts Bay Colony*, 2020. Encyclopedia Britannica. Available from: <https://www.britannica.com/place/Massachusetts-Bay-Colony> [15 October 2020] (eng).
21. Nord, WA 2008. *Taking Religion Seriously in Public Universities. The American University in a Postsecular Age*, pp. 167–186. Available from: <doi:10.1093/acprof:oso/9780195323443.003.0013> [15 October 2020].
22. Owen, T 2010. 'The Atheist Surge: Faith in Science, Secularism, and Atheism', *Theology and Science*, 8 (2), pp. 195–210. Available from: <doi:10.1080/14746701003675561> [15 October 2020].
23. Pierce, F 1867. *History of Grafton, Worcester County, Massachusetts: From Its Early Settlement by the Indians in 1647 to the Present Time. Frederick Pierce*. Available from: <https://play.google.com/store/books/details?id=zZKAAAAAIAAJ&rdid=book-zZKAAAAAIAAJ&rdot=1> [15 October 2020].
24. Saggio, JJ 2005. 'Catholic Higher Education in Protestant America: The Jesuits and Harvard in the Age of the University (review)', *The Review of Higher Education*, 28 (3), pp. 447–448. Available from: <doi:10.1353/rhe.2005.0024> [15 October 2020].
25. *The Progression of Christian Education in America*, 2020. Christian Education. Available from: <www.christianeducation.com/blog/progression-christian-education-america> [15 October 2020].